

МЕНТАЛЬНІСТЬ У СТРУКТУРІ ЗМІН СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПОТРЕБ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

THE MENTALITY IN THE STRUCTURE OF CHANGES IN SOCIO-ECONOMIC NEEDS OF HUMAN IN GLOBALIZATION CONDITIONS

У статті аналізується роль ментальності у формуванні системи розвитку соціально-економічних потреб людини в умовах глобалізації. Обґрунтовано багатогранність формування ментальності, її елементи і швидкість зміни їх у часі. Виділено проблемні і стримуючі фактори. Подана модель їх взаємодії та основні напрями впливу на цей процес.

Ключові слова: ментальність, соціально-економічні потреби, господарська культура, глобалізація, економічна свідомість, поведінка людини, елементи ментальності, швидкість ментальних процесів, проблемні та стримуючі фактори, перспективні напрями розвитку

В статье анализируется роль ментальности в формировании системы развития социально-экономических потребностей человека в условиях глобализации. Обоснована многогранность формирования ментальности, ее элементы и скорость изменения их во времени. Выделены проблемные и сдерживающие факторы. Представлена модель их взаимодействия и

основные направления влияния на этот процесс.

Ключевые слова: ментальность, социально-экономические потребности, хозяйственная культура, глобализация, экономическое сознание, поведение человека, элементы ментальности, скорость ментальных процессов, проблемные и сдерживающие факторы, перспективные направления развития.

The article analyses the role of mentality in the formation of the system of development of social and economic needs of a person in the conditions of globalization. The multifacetedness of the formation of mentality, its elements, and the rate of their change in time are justified. Distressed and constraining factors are singled out. The model of their interaction and the main directions of influence on this process are presented.

Key words: mentality, socio-economic needs, economic culture, globalization, economic consciousness, human behaviour, elements of mentality, speed of mental processes, problematic and constraining factors, perspective directions of development.

УДК 330.190.1

Можайкіна Н.В.

к.е.н., доцент, доцент кафедри економічної теорії
Харківський національний університет міського господарства
імені О.М. Бекетова

Постановка проблеми. Успішне реформування національної економіки неможливе без урахування ментальних особливостей населення країни та впливу його соціально-економічної (господарської) поведінки на економіку. Оскільки економіка країни ґрунтується на господарській діяльності (будь-яка суспільно-корисна діяльність, результати якої реалізуються як товар), рушійною силою якої є людські потреби, то важливим у цьому напрямі буде дослідження поняття менталітету та його впливу на формування соціально-економічного розвитку та соціальних потреб в умовах глобалізації.

У сучасному розвитку соціально-економічні потреби відіграють особливо важливу роль. Вони стають соціальними не тільки тому, що задовольняються за допомогою засобів, створених у процесі соціально-економічної діяльності, а й тому, що весь процес їх задоволення пов'язаний з формами соціального життя. Такий вид потреб викликає специфічну поведінку людини в межах соціуму, соціальної групи. Феномен ментальності забезпечує успадкування, накопичення, формування та реалізацію соціальних потреб, форм спілкування і комунікації, трудових навичок, знань і тощо. Кожне нове покоління детермінує себе в життєдіяльності та подальшому історичному русі успадкованою культурою (менталітетом). В умовах глобалізації національні особливості впливу ментальності на формування соціальних потреб не втрачають своєї значущості, хоча, безсумнівно,

ускладнюються, диференціюються, здобувають нові аспекти та виявляють межі свого існування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Серед основних напрямів дослідження економічною наукою проблем формування та реалізації потреб слід відзначити такі підходи, як відтворювальний, соціально-інституційний та поведінковий. Останнім часом поведінковий підхід до аналізу потреб та їх змін під впливом глобалізації використовують у своїх роботах українські дослідники: В. Геєць, А. Гриценко, В. Кириленко, Е. Лібанова, М. Соколик, О. Шафалюк та ін. Ментальність же являє собою основу поведінкових стратегій в реалізації потреб. Багато авторів, які вивчали проблему менталітету, рухалися в напрямі розроблення такого поняття, яке, по-перше, характеризувало б унікальність душевного світу колективного та індивідуального суб'єкта. По-друге, воно повинно було допомогти поясненню специфічного типу сприйняття дійсності суб'єктом. По-третє, забезпечити розуміння особливого способу його активності – поведінки, діяльності, спілкування. По-четверте, пояснити умови солідарності, наступності і розвитку суспільства. У сучасності досить поширеними є теорії про спадковість рис національного характеру та менталітету.

Мета статті. Саме тому виникає необхідність більш глибокого і всеосяжного наукового осмислення ролі ментальності в структурі формування соціально-економічних потреб людини в умовах глобалізації.

Виклад основного матеріалу. Різноманітні загрози і ризики сучасного етапу розвитку, необхідність збереження соціокультурних цінностей і трансформації соціальних потреб зумовлюють підвищений інтерес до тих факторів, які вибудовують структуру споживання сучасного суспільства, забезпечуючи стабільний соціально-економічний розвиток. У сучасному розвитку соціальні потреби відіграють особливо важливу роль.

Діалектика матеріальних і духовних потреб досить складна. Вони формуються в тісному взаємозв'язку і взаємовизначають одне одного. Духовні потреби можуть випереджати матеріальні потреби. Соціальні потреби – це потреби особливого виду. У системі мотиваційних чинників, які формують моделі людської поведінки, соціальні потреби відіграють важливу роль. Соціальні потреби відображають необхідність у тих благах, які формують умови життєдіяльності не тільки людини, але і всього соціуму. Таким чином, носіями соціальних потреб є індивіди в межах конкретного суспільства (нації, страти, групи, покоління, сім'ї), які формують культурний простір.

Рис. 1. Формування ментальності та культури [1, с. 232–233]

Найбільш значущим елементом закріплення і передачі соціального досвіду і соціальних потреб є менталітет – стереотипова схема діяльності, що лежить в основі структур повсякденності конкретних етнічних і соціальних груп. Цей досвід, включаючи системні зв'язки між ознаками всередині нього, утворює код культури, який фіксується в знаках, символах відповідної культури, виражається в мові і характеризується певною стабільністю, утворюючи комунікативні стереотипи. Усередині досвіду виділяються «культурні аксіоми», або ціннісні установки, які визнаються природними і єдино правильними. Окремі аксіоми можуть мати соціально-біологічний характер, через що стають безперечними для всього людства – це так звані загальнолюдські цінності.

Складна система взаємозв'язку соціально-економічного розвитку та соціальних потреб відо-

бражає і їх взаємне коригування, і їх глибинний зв'язок із національними і суспільними цінностями та пріоритетами розвитку. На відміну від фізичних, задоволення соціальних потреб пов'язується не зі споживанням конкретних речей, ні з фізіологією організму, а з розвитком механізмів, що регулюють відносини всередині соціальної спільності [2, с. 200–201].

Процес формування економічної свідомості досить непростий, і у ньому бере участь велика кількість змінних різного рівня (біологічного, соціального, духовного та ін.), в результаті синтезу яких виконуються регуляторно-поведінкові і мотиваційні дії. Модель взаємодії біологічного, соціального і духовного у формуванні мотивації та потреб і управління цими процесами наведена на рис. 2.

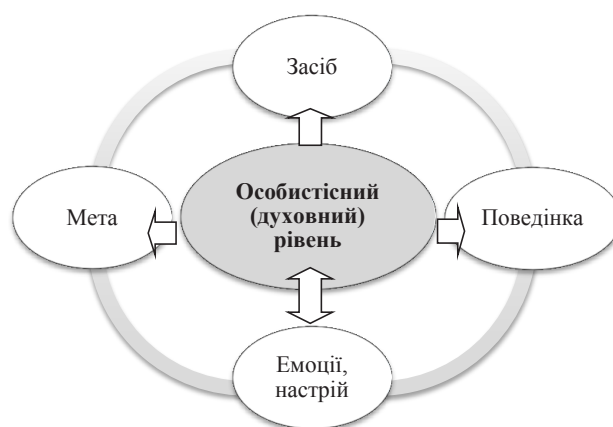

Рис. 2. Модель взаємодії біологічного, соціального і духовного у формуванні мотивації і потреб [3, с. 15–16].

Отже, в основі будь-якої діяльності й активності людини завжди лежить якась потреба, яка знаходить свій вияв у мотивах, і саме потреби є тією силою, яка спонукає та підштовхує людину до руху і розвитку. Поведінка людини є наслідком умов, що визначили її формування. Це означає, що поведінка за своїм походженням і значенням має соціальний характер і стосується суспільної свідомості. Таким чином, суть менталітету зводиться до моральності, духовності. Менталітет виконує функції критеріальних підстав щодо індивідуальної і суспільної свідомості, світогляду і поведінки. Саме в свідомості формуються підстави і цінності, з якими людина зв'язує своє ставлення до життя, свою поведінку, потреби і вчинки. Саме глибинні, стійкі, стабільні якості і характеристики є об'єктами соціального успадкування і, зберігаючись в соціальній пам'яті, передаються іншим поколінням та зумовлюють зміст і структуру «соціально-генетичного коду» особистості.

Накладення схеми ієрархічно супідрядних один з одним суб'єктів на системне поняття «ментальність» дає змогу підкреслити її структуру, логічність, багаторівневість. Ієрархія суб'єктів визначена структурою людського суспільства і описана

у термінах суб'єктно-діяльнісного підходу Брушлінського (рис. 3).

Рис. 3. Використання поняття «ментальність» на різних рівнях узагальнення (суб'єктно-діяльнісний підхід) [4, с. 15–16]

Багатогранність процесу формування менталітету, що потребує сьогодні осмислення, дає нам підставу говорити про причетність його до становлення діяльнісних аспектів свідомості і поведінки. Особистісний початок у функціонуванні та розвитку менталітету проявляється двояко. По-перше, на рівні несвідомого – у звичках, стереотипах, вчинках, емоційних реакціях, які виступають дієвими регуляторами індивідуальної активності. По-друге, у свідомій і самоусвідомленій діяльності.

Ментальність складається зі складників групової свідомості, історичного часу і географічного простору. Якщо взяти до уваги позицію Флієра, який прирівняв культуру до історії, то за межами історії (але в межах ментальності) залишається істотна частина: групова свідомість людей, які проживають на одній території [5]. Це те, що «вони роблять самі» зі своєї історії – живуть за своїми загальними правилами, спілкуються, наділяють історію своїм сенсом, тобто створюють свою культуру. Таким чином, ментальність ширша за культуру, вона вбирає в себе культуру як найцінніше, що стає метою існування та розвитку суспільства.

Рис. 4. Модель співвідношення понять «ментальність», «культура» і «мистецтво»

Розуміння соціально-діяльнісної ролі менталітету обґрунтоване здатністю його не тільки зберігати і відтворювати традиції минулого, а й прогнозувати майбутнє (виявлення законів прогресу, формування нових традицій, модернізація різних аспектів суспільства відповідно до викликів епохи).

Елементи ментальності по-різному здатні до зміни в часі. Чим більша спільна група (мікрогрупа, робочий колектив, міське співтовариство, етнічна група, держава тощо), тим нижчі темпи зміни її ментальності. Так, сучасний французький історик Жорж Дюби запропонував розрізняти *чотири види ментальних процесів* залежно від їх швидкості:

- *швидкоплинні і поверхневі процеси* (наприклад, злету і падіння популярності кумирів шоу-бізнесу);

- *повільніші процеси* (що приводять, зокрема, до зміни естетичного смаку – зміни моди, літературних течій);

- *довготривалі*, коли певні ментальні структури завзято чинять опір змінам (як приклад можна привести Реформацію в Західній Європі XVI–XVII ст.);

- *найбільш глибокий шар*, пов'язаний з біологічними властивостями людини, шар, який може змінюватися лише зі змінами відповідних властивостей людини (скажімо, інстинкт свободи) [6, с. 52].

Поширення і повне проникнення масової культури в усі сфери життєдіяльності людини інтенсифікують процеси, що впливають на громадську свідомість. Соціально, історично значуще, що закріплене в ментальності, стає культурою. Нова поліментальність народжується, як правило, в єдиному культурному середовищі і скріплює між собою різні менталітети, що утворюють єдине ціле в межах країни. Ментальність і культура – структурно близькі, але якісно різні категорії.

У будь-якому разі ментальність не обмежується культурою, в неї включають ще щось (спосіб мислення, душевний настрій, національний характер, установки, цінності, потреби, поведінку, діяльність, психічні процеси), що і робить її новим узагальненим терміном. Але раз культура так чи інакше входить у ментальність, то є і зворотне: ментальність повинна знайти своє «відображення» в культурі.

Продукти культури й ерзац-культури формують стереотипи і моделі людської поведінки, що знаходять відображення у становленні нових соціальних потреб, зміні старих і формуванні нових стандартів індивідуальних потреб. Соціальні потреби в умовах переходу на постіндустріальний етап розвитку визначаються все більшою мірою прагненням до самоідентифікації людини, її розвитку і детермінують соціально-економічну динаміку. Їх вплив на економічні та соціокультурні процеси залежать від таких основних чинників: рівня економічного розвитку суспільства; характеру технологій, які панують у ньому; відносин власності та розподілу, ефективності та справедливості; соціо-

культурної динаміки, ціннісних підстав розвитку; взаємодії між поколіннями; актуалізації соціальних детермінант розвитку [7, с. 331].

Суспільство, будучи складною, самоорганізуючою системою, саме формує соціокультурні параметри своєї життєдіяльності. Трансформації соціальних потреб породжують зміни всієї суспільної системи, формуючи нові взаємозв'язки її компонентів і динаміку їх взаємодії. У цьому процесі відображаються адаптаційно-модернізаційні властивості системи, важливий потенціал якої формують соціальні потреби.

Формування національної економічної ментальності в Україні відбувалося під впливом особливостей розвитку держави і знаходило своє відображення у формуванні економічних, культурних і морально-етичних цінностей. При цьому національна модель економіки формувалася під впливом національної економічної ментальності, а регіональні моделі відображали певні «суперетнічні» особливості господарських культур. Загальновизнано, що ці господарські культури, що формують національні типи економічної ментальності, мають дуже різний вплив на процеси ринкової модернізації і вимагають особливої уваги, особливо в Україні.

Найважливішим чинником, що детермінує сучасну соціокультурну реальність і соціальні потреби, є глобалізація. Глобалізація має як позитивний, так і негативний вплив на структуру і динаміку соціальних потреб. Уніфікація і тісне переплетення національних культур формують нові контури соціально-економічної реальності, що синтезує різні зразки господарських практик і стереотипів поведінки. До негативних наслідків впливу глобалізації на соціальне середовище можна віднести кризу колективної ідентичності, спрощення, «збіднення» культури, формування цінностей надспоживання тощо. У зв'язку з цим треба протистояти викликам часу і максимально впливати на стійкість та інклюзивність суспільного розвитку за допомогою підвищення якості життя людини і суспільства [7, с. 334].

Висновки. Розвиток потреб, трансформація їх структури та ієрархії, удосконалення їх якості супроводжується процесом соціалізації людини протягом усього життя. Торкаючись найбільш глибоких пластів у структурі людини і суспільства, вони об'єктивно вимагають цілеспрямованого та системного впливу з боку держави, особливо в епоху глобалізації. Проводячи реформи в країні, необхідно враховувати не тільки наявні економіко-соціальні та політичні особливості, але й попередній досвід розвитку суспільства, його традиції, моделі поведінки та історію. Тобто успішне реформування національної економіки буде неможливим без урахування ментальних особливостей населення країни та впливу його соціально-економічної (господарської) поведінки на економіку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Карпенко А.В., Ільїна А.С. Вплив ментальності на економіку / А. Карпенко, А. Ільїна // Економіка і суспільство. Випуск № 9. 2017. С. 231–236. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/9_ukr/40.pdf
2. Зимогляд В.Я. Соціальна структура суспільства: суспільна природа, суперечності і конфлікти / В.Я. Зимогляд // Вісник національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. 2009. № 1. С. 195–202.
3. Можайкіна Н. Роль домогосподарства (сем'ї) в структурі формування стратегії розвитку / Н.В. Можайкіна // Електронне наукове видання «Глобальні та національні проблеми економіки» Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Березень 2015. № 4. С. 14–20.
4. Брушлинский А.В. Проблема субъекта в психологической науке / А.В. Брушлинский // Психол. журн. 1991. Т. 12. № 6. С. 3–11.
5. Флиер А.Я. Культура как смысл истории // Общественные науки и современность. 1999. № 6.
6. Жорж Дюби. Развитие исторических исследований во Франции после 1950 года // Одиссей. Человек в истории. М., 1991. С. 48–59.
7. Тютюнникова С.В., Карасик А.О. Гуманізація та оптимізація структури потреб людини в умовах глобалізації / С. Тютюнникова, А. Карасик // Проблеми економіки. № 4. 2017. С. 330–335.

REFERENCES:

1. Karpenko A.V., Ilyina A.S. (2017) Vpliv mentalnosti na ekonomiku [The Impact of Mentality on the Economy]. Economics and Society, vol. 9, pp. 231–236. Available at: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/9_ukr/40.pdf (accessed 10 April 2018)
2. Zymohlyad V.Y. (2009) Socialna strykytura suspilstva: syspilna pruroda, superechnosti i konfliktu [Social structure of society: social nature, contradictions and conflicts] Herald of the National Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise, vol. 1, pp.195–202.
3. Mozhaykina N. (2015) Rol' domokhozyaystva (sem'i) v strukture formirovaniya strategii razvitiya [The role of the household (family) in the structure of the development strategy development]. Global'ni ta natsional'ni problemi ekonomiki [Global and national problems of economics], (electronic scientific journal) vol. 4, pp. 14–20. Available at: <http://global-national.in.ua/archive/4-2015/04.pdf>, (accessed 15 April 2018)
4. Brushlinsky AV(1991) Problemy sub'ekta v psikhologicheskoy nauke [The problem of the subject in psychological science] Psychology. Journal, vol. 12. no. 6, pp. 3–11.
5. Flir A.Ya. (1999) Kul'tura kak smysl istorii [Culture as the meaning of history] Social sciences and modernity. vol. 6. pp. 43–48.
6. Georges Duby (1991) Razvitie istoricheskikh issledovaniy vo Frantsii posle 1950 goda [Development of historical research in France after 1950], Odissey. Chelovek v istorii. [Odyssey. Man in history] Moscow pp. 48–59.
7. Tjutyunnikova SV, Karasik A.O. (2017) Gumanizacia ta optimizacia strykytyru potreb lydunu v ymovah globalizacii [Humanization and optimization of human needs structure in the conditions of globalization]. Problems of economics. vol. 9, pp. 330–335.

Mozhaykina N.V.Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Senior Lecturer at Department of Economic Theory,
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv**THE MENTALITY IN THE STRUCTURE OF CHANGES IN SOCIO-ECONOMIC NEEDS
OF HUMAN IN GLOBALIZATION CONDITIONS**

The phenomenon of mentality ensures the inheritance, accumulation, formation, and implementation of social needs, forms of personal interaction and communication, labour skills, knowledge, etc. Each new generation determines itself in the life and subsequent historical movement inherited by culture (mentality). Under conditions of globalization, national peculiarities of the influence of mentality on the formation of social needs do not lose their significance, although, of course, they become more complex, differentiate, acquire new aspects, and reveal the limits of their existence.

In a system of motivational factors that shape patterns of human behaviour, social needs play an important role. Social needs reflect the need for those benefits that form the conditions of life not only of man but of the whole society. Thus, carriers of social needs are individuals within the framework of a specific society (nation, stratum, group, generation, family) that form cultural space.

Unlike physical ones, the satisfaction of social needs is associated not with the consumption of specific things, nor with the physiology of the organism, but with the development of mechanisms governing relations within the social community. The process of forming economic consciousness is rather difficult and involves a large number of variables of different levels (biological, social, spiritual, etc.), as a result of which the synthesis of regulatory-behavioural and motivational actions are carried out. Mentality serves as a criterion for individual and social consciousness, outlook, and behaviour. It is in the consciousness that forms the foundations and values, with which a person verifies his attitude to life, his behaviour, needs, and deeds. Successful reform of the national economy will be impossible without taking into account the mental characteristics of the country's population and the impact of its socio-economic (economic) behaviour on the economy.